

Архитектурата е език*

Истински щастлив съм да бъда тук. Чувствам се като у дома си, защото съм от Полша и в училище съм учил руски. Дълги години не съм го ползвал, но успях да разбера голяма част от казаното. Чувствам, че това е един изумителен момент, защото в света настъпват промени. Навсякъде, не само тук, в София, но и в Ню Йорк, Япония, в Азия, в Берлин. Това са времена на глобална промяна. Разбира се, предизвикателствата са многобройни, но що се отнася до архитектурата, промяната винаги се е извършвала тъкмо в тези критични моменти, когато мнозина са били настроени песимистично. Архитектурата винаги е нещо, което отваря вратата, нещо много позитивно. И аз винаги съм казвал: може да си политик песимист, военен лидер, музикант, поет, писател или икономист, но никога не можеш да си песимист, ако си архитект, защото да се занимаваш с архитектура, означава да построиш нещо, а когато строиш, винаги гледаш към бъдещето. Архитектурата се отнася не до миналото, а до вратата в бъдещето. Така че аз съм истински щастлив да бъда тук и знам, че тази страна и този град са не просто забележителни с историята си, но имат и впечатляващия потенциал да бъдат част от една огромна, глобална трансформация, където идеите, хората и самият живот се превръщат отново в център на архитектурата. Не в абстрактни идеи и идеологии, а наистина в нещо за хората. В крайна сметка архитектурата е именно това – тя е за хората. А хората са сложни, имат мечти, хората не са свършени, но това всъщност е науката и изкуството на архитектурата.

Така че позволете ми да започна с това, че архитектурата е език, защото тя е начин на общуване. Тя не е стомана, цимент и стъкло. Тя е начин да изразиш послание, да създадеш смисъл. Тя не е просто хубави кули, хубави скици, а послание за миналото, което невинаги е очевидно; мисъл за бъдещето, което не винаги е така видимо. И това е всъщност идеята за езика на архитектурата.

Позволете ми да илюстрирам казаното с няколко идеи, които смятам за важни. Първата е свързана с ръката. Нямам предвид **ръката** като физически орган, а ръката, която сграбчва, която е изява на човешка дейност. И аз мисля, че това е нещо много важно за архитектурата, която не е просто интелектуалната идея, а съзидание. Аз започнах в архитектурата с рисуване, не с правене на сгради. Според мен това е много важно. Рисуването като най-стария вид текст е центърът на архитектурата. Архитектурата не произхожда от строенето, а от рисуването. Самото рисуване се представя в различни форми. Когато не рисуваши сгради, не ти възлагат проекти. Това е част от идеята за ръката. Също така мисля, че създаването с ръката в един момент достига до правенето на машини. Древноримският архитект Витрувий ни казва, че архитектът трябва да умее три неща: да свири на музикален инструмент, да рисува и да прави машини. И така, аз се впуснах в един вид приключение, защото архитектурата е приключение – да запомниш, да запишеш, да прочетеш.

А за какво е всичко това? Отговорът е – за **духа**. Мисля, че без дух няма архитектура. Докато работех по първата си сграда – Еврейския музей в Берлин, ме движеше именно духът на това, което е до голяма степен изгубено – например изгубените берлинчани, от които остават единствено издълбаните по надгробните плочи имена, продължаващи да са част от историята на Берлин. А как възвръщаш духа на един град сред бездната от разруха, как връщаш духа на града след зейналата в историята бездна? Това може да стане, като построиш сграда, която не толкова отдава почит на историята, колкото носи нови, изпълнени с надежда времена. В този музей трябва да се влиза през тъмнина. Има пътеки, които те отвеждат в неведоми посоки; трябва да има пътеки, които водят до задънен край, каквото всъщност представлява Холокоста, защото няма какво друго да се каже за него. Той е рязка черта в края на този път, но същевременно е и изгнание, път към трансформацията на града. Град, който беше напуснат от толкова много берлинчани, но и самият град напусна себе си. Тук виждате една особена градина, където от пръстта нищо не израства. Нещата се появяват от някаква тъмнина, мъглявина. Но такъв е и пътят на приемствеността, който не завършва в голям атриум, а в изследване на историята, която трябва да бъде пренаписана. Това не е история, която бихте прочели в книга. Трябва да проникнете в непознатите зони на Берлин, за да намерите тези адреси, тези берлински катакомби, които продължават да са там и в светлината на Берлин. Естествено, тази сграда няма нормални прозорци, отвори, от които да прониква светлина. Това е един вид карта на Берлин, която се движи през спомени. И тук спомените не са нещо буквално, а отзвуци от паметта, ехо на паметта, стъпки на паметта. Използвах много текстове за Берлин, за да го преоткрия по нов начин. В тази връзка направих опит да завърша една написана в Берлин и останала незавършена опера от Арнолд Шьонберг, който през 1933 година трябваше да напусне града. Става дума за

„Моисей и Арон“. Операта може да бъде завършена със стъпките на посетителите. Става дума за трето действие, където Моисей, виждайки какво се надига, се провиква към Господ: „Какво прави Господ?“, „Какъв е смисълът на реалността?“. Аз имах възможността да създам нови сгради за музея, защото той се разрастваше и за публиката беше необходимо повече пространство, в което да се събира, да се провеждат различни събития и т.н. Защото, както стана ясно, музеят не е просто сграда, а културно и духовно завръщане на града в новия живот. Това е един вид павилион в старата барокова сграда. Допълних сградата с учебен център, който е част от бившия берлински пазар за цветя. Виждате тези кутии, които влизат навътре. Интериорът е изцяло от дърво, в което инкрустирах нещо интересно, което намерих в текст на Моисей Маймонид отпреди 1000 години. Текстът е преведен на 5 езика: немски, английски, староеврейски, арабски и юдео-арабски. В написания на арабски оригинален текст се казва: „Чуйте истината който и да я изрича!“. Прекрасна мисъл – да чуем истината, независимо кой я казва! България има големи традиции, що се отнася до толерантността, а толерантността е необходимото условие да се съберат хората въпреки дълбоките разделителни линии в днешния свят.

Звукът е нещо много важно за мен. Не просто защото съм бивш музикант, а защото усещам, че музиката е координиращият елемент в пространството. Имах възможността да построя в Дъблин – велик град с големи музикални традиции, но без център за изпълнителски изкуства – театъра „Гранд канал“. Той е много голям, разполага с 2000 места и е предназначен за най-различни по жанр представления, не само за класическа музика. Като част от тази сграда построих комплекс от офиси и пиаца, която наистина помогна да се вдъхне нов живот на брега на реката, който беше част от старите промишлени докове. Създадох здание, което е изключително ергономично, има голямо лоби, вертикално е, заема минимална застроена площ, има голяма зала за най-различни представления. Особено горд съм, че можеш да застанеш по средата на сцената без микрофон и да те чуват и на задните места в салона. И в това е величието на звука: да постигнеш не само добра визия, а акустика, която е ключова при големи концерти. Да проникнеш през тази стъклена завеса и да честваш великия живот на културата в един велик град, който аз наистина обичам. Естествено, новият театър „Гранд канал“ донесе много нови дейности в един загубен по-рано за града район. Това беше индустриална зона, в която нищо не се случваше. Сега вече има жилищни блокове, появиха се и офиси. Животът се върна в този исторически сегмент от града. Мисля, че това е един пример за устойчиво развитие: да съживиш райони, които вече не функционират, чрез нови дейности и нова архитектура.

Контрапунктовете са друго нещо, от което се интересувам. Въпреки, че терминът е музикален, контрапунктът е част от живота. Всяко нещо в живота има контрапункт. Както споменах, роден съм в Полша и си спомням двореца със сталинистка архитектура, който беше единственото нещо, което можеше да се види във Варшава, почти изцяло разрушена през войната. Неотдавна имах възможността да построя в центъра на Варшава, точно срещу този Дворец на културата, една висока кула – жилищен блок. Всъщност това е най-високият жилищен блок в Европа, който се издига точно срещу въпросното пространство, от което наистина блика енергията на полската нация. Наоколо има много сгради – ниско строителство, датиращо от петдесетте. Там човек трябва наистина да внимава, за да не засенчи въпросното пространство. Това е изкуството да развиеш сградата триизмерно, като създадеш нещо, което утвърждава ежедневието на града. Както казах, това е най-високият жилищен блок в Европа с много впечатляващи панорамни гледки. Високите части са доведени до върха и това е полетът на орела, на полския орел, освободен от дългите десетилетия потисничество от страна на Съветския съюз. Това е сграда, която ще съживи и възроди улицата и ще покаже, че не само мощните сили на културата и грандиозните идеологически изказвания оформят града. На практика това е дело на хората, които обитават града и работят в него. Що се отнася до устойчивото развитие, не мисля, че има по-важно от хората, които живеят в гъстонаселения център на градове като Варшава или София.

Разнородността е друг важен аспект на архитектурата, защото градовете са изтъкани от разнородност. Имах възможността в столицата на Южна Корея – Сеул, върху това голямо пространство, на което е имало железопътна линия, да създам един нов град. Проведе се конкурс за застрояването на мястото, как да се върне животът покрай реката Хан в подножието на планината Нам. Става дума за огромна площ точно в средата на града. Задачата ме подсети за короната на Шила. Това е короната на най-дълго управлявалата династия в Корея, която е създала корейската музика, литература, изкуство. И си помислих – как да се осъществи тази връзка – ами ако просто взема и използвам архитектурните планове на Ню Йорк или друг град? Но не бива така. Реших обаче, че правилният начин е да вземем една логическа структура, която виждате горе вляво, и да я

трансформираме чрез природните дадености и потребностите, като разбием тази огромна наситеност от над 30 небостъргача и създадем интересен екологичен кръг от жилищни райони, неразривно свързани с удоволствията на ходенето пеш, като в основата е човекът. И ето ви подобие на короната на Шила. За да се създаде в центъра на града нещо повече от още едно стълпотворение от сгради и да се постигне усещане за пространство у обитателите, над нея работиха около 30 архитекти. Програмата е много амбициозна. Това е вероятно най-скъпият търговски обект в света. Офисите, централният градски район, заедно с най-голямата централна гара Йонг Сан, нов транспорт – зелен, смарт идеи за града. Макетите могат да ви уверят, че това е град за хората; град, който може да обвърже търговските функции с културните, както и с удобствата за гражданите в една корона, поставена в центъра на града. Наричам проекта „Архипелаг“, защото градът наистина плува в зеленина. Независимо че строителството наистина е много високо, той е добре свързан чрез зони за пешеходно движение, паркове и т.н. и определено отваря крайречната зона, която беше напълно затворена от жилищните комплекси. За студентите в аулата специално ще спомена, че не работим само с компютри, виртуална реалност и технологии, а използваме физически макети. Нищо не може да замени тези макети и тяхното създаване помага да се изрази и покаже голямото пространство на града и начина, по който той ще се промени. Имах възможността да създам също кулата Лантърн, която е нова екологична офис сграда с различни функции, една от които е да създава вътре атмосфера, близка до истинската природа. Това са жилищни кули, а не кули за богатите. Намират се на мястото на старите блокове покрай реката. Имат нова структура, която им позволява да се трансформират по този начин, без да се налага застрояването на нова територия. Това е картина, която скоро ще се реализира с много кули, но те подчертават публичното пространство, смарт транспорт, хуманистичната и традиционна идея на града Сеул, който има 700-годишна история.

Уникалността е друго понятие, което ме интересува, защото вярвам, че тя е от голямо значение. Когато наскоро работих в Сингапур върху Кепел Бей, земята беше много скъпа. Следователно трябваше да се засели с голяма гъстота. Успях да построя 6 кули и няколко по-ниски сгради от 7 до 15-етажни блока. Сами виждате, че кулите сами по себе си не са големи „израсляци“, а имат тропически закривени контури, което ги вписва в композицията на крайбрежната зона. Виждате вдясно един по-стар проект, наподобяващ кутия за бисквити. Той е съпоставен с една наистина различна геометрия, която всъщност не се повтаря, защото сградата не е една и съща, а се следва развитие на формите, които да го направят достъпно за публиката и да се създаде нов силует на Сингапур. Виждате, че двойно прегънатите кули не са просто една измислена форма, а създават особено усещане за пространство. Когато се изкачиш до горните етажи, ти наистина попадаш в един плуващ свят: не си нито над, нито под някого. Оказваш се в уникална позиция, която се създава от зелените корони и мостове, от пищната растителност. И независимо че гъстотата е голяма; независимо, че тук живеят толкова много хора, това е едно място, което се радва на изключителен успех – на хората им харесва. Мисля, че това е един друг аспект на архитектурата: високите сгради не са по дефиниция нечовешки и безинтересни, те могат да имат своя уникален характер, който им позволява да се развиват и да опазват природата наоколо.

Сложност. Хората често казват, че по-простите неща са по-добри. Аз обаче никога не съм приемал тази идея, защото нито мозъкът е прост, нито ДНК е проста, нито човеците са прости. Човеците са сложни, а сложността ме интригува. Наскоро за пръв път в живота си проектирах къща. Много малка къща на едно красиво зелено пространство в Кънектикът. Създадох много компактна рамка от неръждаема стомана с „плуващо пространство“, висока около етаж и половина, пригодена да изпълнява всички жизнени функции. Тази конструкция не е кутийка без прозорци, а отваря прозорците в зависимост от светлината – откъде да идва светлината, когато се събудиш сутринта, къде да спиш, къде да ядеш. Това е класическо разбиране как се изгражда една къща. Виждаме, че облицовката на къщата, която е изцяло от неръждаема стомана, отразява светлината: понякога е синя, понякога кафява или зелена и влиза в къщата. А отвътре къщата е построена от дъб – доста солидно и дебело дърво. Много е стабилна, защото това не е просто покритие. Получава се една игра между светлината отвън, между плоскостите, които създават вечните пространства – разбира се, кухнята и другите необходими, изисквани по задание неща. Виждате, че моят клиент дори си е харесал една стара лампа, която пасва много добре в това пространство. Като рамкираме изгледите, проличава, че се е получило нещо скромно, но интересно. Нещо, което не имитира природата, но има една сложност, която показва природата по интересен за моите клиенти начин. Те от своя страна обожават къщата и им е много приятно да живеят в нея. Изпратиха ми тази снимка преди две седмици, беше минала снежна буря в Кънектикът и точно това представлява самата къща – отражение на природата. Това е една поетична идея и трябва да се напасне с индивидуалността на хората, които ще живеят там. А всяка индивидуалност е сложна. Никой човек не е робот,

никой не може да се сведе до една-две основни функции, всеки има своите сложни мечти за света.

Често тези мечти са и **политически**. Обикновено смятаме, че в архитектурата няма нищо политическо, но това не е така, защото на гръцки думата τὰ πολιτικά означава публичност, град. Няма архитектура без града. Когато проектирах Музея на военната история в Дрезден, мислех за катастрофата, която тръгна от Германия и съсипа живота на повече от 50 милиона души. Мислех обаче и за отмъщението, за разрухата, понесени от самата Германия и от Дрезден, сринат от бомбардировките на Съюзническите сили. За този музей създадох сграда, която илюстрира едновременно атаката от три страни, в резултат на която градът бива разрушен, и посоката на развитие на новия Дрезден. Това е един стар военен комплекс, който отначало е била оръжейница, но още при саксонското правителство през XIX в. става музей на военната история. Такъв остава и след това: при нацисткото правителство, при съветското управление, при източногерманското управление и сега в демократична Германия. Новата идея е не само да се обнови оръжейницата, но и да се създаде нов смисъл. Виждате, че тези нови пространства, изцяло вертикални и полегати, се пресичат с хоризонталното пространство на оръжейницата. Виждате как е решена сградата. Хоризонтално се представя историята на военните от 12-13 век. Тук, в представянето на историята в периода между 1914 и 1945, точно когато немската войска сееше разрушение по света, конструкцията е радикално прекъсната. Настъпва радикална промяна. Създава се наистина различно усещане за пространството вътре, защото вече не става дума за история на оръжия и войни, а се задават въпроси: защо хората следват военните лидери, защо хората подпомагат насилието, защо хората правят това, което са направили. Това вероятно е единственият военен музей в света, който не е музей на мира, а задава въпроса защо хората се държат по този начин в рамките на тоталитарните режими. И ето я тук възстановената оръжейница, която е била доста зле поддържана от Източногерманския режим, когато цялата експозиция е било изнесена и разпръсната. Сега е възстановено величието ѝ от XIX в. Виждате високо горе обсерваторията, от която има изглед към Дрезден, като същевременно музеят представлява стрелка и има формата на триъгълника от времето на бомбардировките, при които силите на Алианса са разрушили града от три страни. Това представлява ново усещане, а не просто продължаване на историята. Това е история, която е била опустошена, преместена, тревожна. Ясно личи и хоризонталната история – Бисмарк, оръжията, историите на конфликтите, но после изпъква радикалният разрез, който разцепва структурата на оръжейницата на две посредством колонната структура. Така влизате в различен свят, в който пространството внезапно се свива. Това е една нова среща, която вече не възхвалява оръжията на войната, а оставя посетителя да медитира, да размишлява къде сме, какво сме направили, накъде сме се отправили. Това е много важен политически въпрос за демократичните общества: гражданите да контролират своите армии. Не генералите зад старите стени, а хората, гражданите да контролират военните. Когато излезете навън, отсреща са експонатите, които ви показват и разрушенията в Европа, които са започнали от Дрезден, бомбардировките над много полски градове, над Ковънтри, над Холандия. Тогава пред вас изниква удивителната гледка на един напълно възкресен нов град – с Фраукирхе, с другите църкви, с вече съживената градска среда. Но също така виждате и времето – проникването през непрозрачните стени на оръжейницата от нещо, което е прозрачно, което извежда публиката пред самата оръжейница и казва, че в демокрацията историята е за хората, а не за стените.

Много е важно и понятието за **трансформацията** на един град. В Милано например, където също живях и работих по генералния план на града, но и като архитект на проекта Сити Лайф, старите индустриални площадки се превръщат в нови жилищни райони, в места за работа и култура. Тук виждате гъстонаселен район. Жителите на Милано имат висок стандарт на живот и затова привнесохме усещане за повече лекота и за по-добра ориентация. А за да се постигне чувството за уникалност и различност, използвахме широки отворени пространства, различни площадки и така се създаде очакването, че този район наистина ще бъде процъфтяващ. Тук виждате най-високите нива, на които се намират апартаментите. Работих също и по Музея на дизайна. Това са различните кули с офиси – моята е тази в центъра. За да създам усещането за пиаца, усещане за ограденост, площадът е заобиколен от три сгради. Имаме офис сграда с повтаряща се структура на етажите. Това е още една нова сграда, която току-що започва да се изгражда и ще добави нов мащаб към историята и традициите на Милано.

Пространството е нещо много важно, когато работя в Ню Йорк. Този град се нуждае от много зеленина, защото има твърде много високи сгради. Това е жилищна кула на Медисън авеню, чиито ситует изваях. Освен това в Ню Йорк всичко трябва да е много практично и ергономично. аз обаче убедих предприемачите, че

кулата може да е така изсечена, че на всички нива да се разположат огромни градини. По този начин всяко ниво е като луксозна мансарда. Виждате тук, на архитектурния план на Ню Йорк, една от най-високите кули, чийто силует се издига сред съществуващи сгради. Има секция в структурата с четири колони, мегаколони, които минават през съществуващите сгради и стига чак долу, в системата на метрото и после изниква и се разраства нагоре. Всичко това – на вече разработено парче земя, което надгражда съществуващ имот. Друга идея за устойчиво развитие: да не се създава нов парцел, а да се използва вече съществуваща сграда, която да се разработи нагоре. В близкия план се вижда как апартаментите и долу, и горе споделят чрез тази основна структура откритите пространства. И не само между хората вътре в сградата, но и извън нея, с минавачите по улицата. Да се посадят толкова много дървета, е добре за града, особено за гъстонаселен и плътно застроен град като Ню Йорк.

Риск. Аз вярвам в риска! Важно е архитектурата да поема рискове. Нищо в живота не е хубаво, ако с него не се поема някакъв риск. В Денвър проектирах сграда, която нарекох „Две линии на разходка“. Едната е линията на пейзажа, на прекрасните Роки Маунтийнс, а паралелно – очертанията на града, които следват планината. Това е музей на изкуството. От едната му страна има вече съществуващ музей на изкуството, който повече прилича на офис сграда, направена от Джио Понти. Инвеститорите искаха нови пространства за изложби, за африканско изкуство, за изкуство от Океания, за Западно изкуство, за големи тематични изложби. Самата форма създава нова перспектива, която се издига далеч над съществуващите градски сгради. Създават се много аналогии с околната среда на Роки Маунтийнс, където има проломи и изгледи, както и неочаквана перспектива. Също така това е един нов начин да се излага изкуство, защото не всяко изкуство просто виси по стените. Част от него се показва с прожекции, друга част е виртуално. Затова няма причина да се излага само на едни четириъгълни стени. Това е наистина едно приключение. Често забравяме, че изкуството всъщност е приключение, а не нещо, което просто поставяш в кутия. Изкуството във всеки момент от историята си винаги е било риск, предизвикателство за властите, за публиката. Затова проектирах сграда, която не е стандартна зала за изкуство. Затворих няколко улици и направих площад, предложих на властите да има обществени жилищни сгради, които да са напълно по джоба на хората, както и други жилища, и така с подкрепата на щата създадохме един нов център. Навремето това бяха просто паркинги с много коли, които сега обаче се превърнаха в жилищен район, в който хората се завръщат. Това е странно явление – през петдесетте години хората се изнасяха от центъра на града, а сега тече обратният процес, когато хората се връщат. Има нов музей, още един музей и много галерии са построени тук. Центърът се е превърнал в един вид Сохо за Денвър, в индустриален жилищен район.

И завършвам с една дума, в която истински вярвам – **демократия**. Демократията не е лесен процес. Но тя е, както казва Уинстън Чърчил, е най-добрата от всички възможни системи, другите са много по-лоши от нея. Често ме питат къде съм бил на 11 септември 2001. И е странно, че след като живях толкова години в Берлин, на 11 септември 2001 в 10 часа Еврейският музей в Берлин отвори врати. Бях работил върху него 13 години и в онзи ден влязох в студиото си, обърнах се към жена си и всички останали, и казах: „Разбирате ли, това е страхотен ден, защото това е първият ден, в който не трябва да мисля за историята: немската история, историята на евреите, защото хората могат просто да отидат в музея, където ще могат да видят всичко сами, ще могат да си изградят собствено мнение. Докъм 2 – 2.30 ч. следобед музеят затвори врати, защото атаките в Ню Йорк отекнаха в целия свят. Той остана затворен и през следващите три дни, а аз си помислих, че това е невероятно? Точно в този момент реших, че искам да се върна в Ню Йорк, но още не знаех, че моят проект ще победи в конкурса за застрояването на Кота Нула. Нарекох проекта си „Основи на паметта“, във фокуса му е споменът от този фатален ден, в който бяха разрушени толкова сгради в Долен Манхатън и бяха убити над 3000 души от 90 различни страни. Разсъждавах за символите, за важните неща, които трябва да се отстояват в една демокрация: например спомена за публичните пространства, Статуята на свободата с факлата, която е част от живота на Ню Йорк. Да се създаде градско пространство – а не още една поземлена собственост, – където хората могат да се събират, където могат да се построят много нови улици и отново впечатляващи сгради. На тази скица виждате Кота Нула, кулите, станцията на метрото и паметника с очертанията на парцела. Това е моят първи проект, пределно близък до реалната идея, до политическото решение, което губернаторът на Ню Йорк взе. Има обаче мнозина засегнати от решението: семействата на жертвите, местната власт, която е собственик на земята и я отдава под наем на частни предприемачи, властите, които управляват метрото. Наистина всичко засяга целия Ню Йорк. Да сравним рисунката отляво и напълно съвременна снимка на действителността – вдясно, която е много близо до идеята ми. Какво е предизвикателството тук?

Предизвикателството е да се приближим максимално до консенсус. В една тоталитарна система някой може просто да ви заповяда да направите каквото той иска – и това е лесна работа. В условията на демокрация обаче това е много трудно, защото има много и различни мнения. Като главен архитект на Кота Нула мислех, че най-важно е да се постигне консенсус между толкова много хора с толкова различни подходи към това място: семействата на жертвите, предприемачите, градските власти, губернаторите на Ню Йорк и Ню Джърси, властите, които управляват трафика, влаковете и метрото. Моето решение беше много просто – да не строя нито в средата на парцела, нито на половината място, тъй като парцелът е малък (16 акра). Не исках да строя там, където са загинали хора, защото така не може – това е свещено място. Сега само ви напомням какво има отдолу. Отдолу има двайсетина метра инфраструктура, защото кулите се спускат надолу чак до основите, плюс всички сложни системи за сигурност. Но от самото начало бях решил да не се строи нищо от нивото на земята до основата и да направя пространство обществено, защото мястото за мен е свещено, тъй като се превърна в лобно за мнозина. Виждате тази циментова подпорна стена, която прецених, че трябва да се запази и да се покаже на обществеността. Тя е в основата на парцела. Обикновено върху основите се строи – те не се оставят открити, но аз си помислих: „Това е повече от строителство. Това са Ню Йорк, животът и смъртта. Трябва да са част от преживяването на посетителите”. Хората ще могат да влязат в музея от следващия септември, да останат насаме с Ню Йорк и да усетят нещо, което може да се изживее само емоционално – не интелектуално, намирайки се там долу, където ще останат неоткрити останки на мнозина загинали. Когато предложих за пръв път парцелът да бъде очертан от водопади, бях много критикуван. Хората бяха убедени, че е невъзможно „в Долен Манхатън да има Ниагара“. Аз обаче смятах, че е важно да се поглъщат шумовете от Долен Манхатън, който е едно от най-оживените места на земята, да вкараме природата на това място. Ако сега дойдете на това място, което все още е строителна площадка, ще усетите колко вълнуващ е мемориалът: чувате водата, четете имената, които са инкрустирани на парапета на водопада, и можете да погледнете надолу, а скоро ще можете и да стигнете до самото дъно и да изживеете усещането. Проектирал съм и друго публично пространство. Вече има много обществени пространства там, но аз винаги съм смятал, че в този толкова гъстонаселен Ню Йорк няма достатъчно пространства само за хората. Създадох площад, чиято физиономия се определя от два ключови по време на атаката часа: 8.46, когато беше ударена първата кула, и 10.28, когато започна втората атака. Това пространство е необходимо, защото допълва Бродуей, където идват много хора от Уестсайд и Ийтсайд, за да видят паметника. То ще има голяма значимост за милионите посетители, които ще дойдат тук. Виждате снимка, може би не съвсем съвременна, но от нея личи, че кулата Либърти номер 1, висока 1776 фута, е символ на годината, в която е подписана Декларацията за независимостта – първият документ в света, в който се говори за човешките права. Всички кули са разположени наоколо в спираловидна формация. Виждате кули 4 и 3; кула 2 още не е започната, но нещата са в ход и скоро ще се вижда силуетът на Статуята на свободата в тази част на Ню Йорк. Виждате, че не съм построил никаква мегаструктура. Много колеги архитекти (Фостър например) предложиха да се построи една голяма сграда или две мегасгради. Моята идея беше да се построят колкото може повече сгради колкото може по-ниско и така разпределих 10 милиона квадратни мили между 5 сгради. Направих ги по-ниски, по-ефективни, за да станат улиците по-удобни, с по-малко течения, с повече интересни места за всички пешеходци, а не само за хората от кулите. И тук ще кажа нещо като емигрант, дошъл в Ню Йорк на кораб. И мен, както и другите, една сутрин ме събудиха с възгласа: „Отваряй очи да видиш Статуята на свободата.” Не говорехме езика, но виждахме Статуята и флага, аз виждах силуета на Ню Йорк в небето, което е наистина нещо изумително, ако някога сте го виждали от кораб, като имигрант, който идва от много далеч. Проектирайки Кота Нула, аз си мислех, че моите родители работници и повечето други имигранти, които се трудеха в експлоататорските заводи на Ню Йорк, не биха стъпили в тези кули. Къде щяха да бъдат? Щяха да са в подлезите, в метрото, по улиците, тичайки към работа или към къщи, или по други задачи. Така че въпросът опира главно до обществените пространства – [архитектът] трябва да се създаде нещо не само за бизнеса, а да предостави повече обществено пространство за хората в Ню Йорк. И така започна моят проект – от Статуята на свободата. Така и завършвам!

Благодаря ви много!

**Текстът е с коментари по презентацията на проф. Д. Либескинд „Архитектурата е език“.*